

בס"ד

שיעורי הגר"א עוזר שליט"א ראש ישיבת אתרי

המתקיימים בבית הכנסת "מאור ישראל", בראנד 18, הר נוף

בענין:

ט"ז בשבט
לענין שביעית

- שצז -

נמסר בש"ק פ' יתרו ה'תשע"ה

בשבת פרשת משפטים השיעור יחל אי"ה בשעה 9:15 בלילה ויהיה בענין:

גדרי מיגו

השיעור יאמר לעילוי נשמת הרב קלמן זאב לויזן הי"ד, שהיה ממשנתפי השיעור.

בברכת התורה

המארגנים

לקבלת השיעורים באימייל יש לכתוב בקשה לתמנת: timnal@zahav.net.il

ט"ו בשבט

שלפני תשרי. ופירש בטורי אבן שנחלקו רש"י ותוס' ביסוד הדין; לפרש"י זמן זה מהוה סיבה לראש השנה באילן, כיון שאז מתחילה חנטת הפירות. ולפיהתוס' זמן זה אינו אלא גילוי מלתא על הגשמים שגדל עליהם, אם על גשמי השנה שעברה או הנוכחית, ולעולם ראש השנה בעצם הוא אחד בתשרי אלא שהחנטה בט"ו בשבט מהוה מודד וסימן אם הפירות שייכים לשנה זו או לשנה שעברה. והראה שם שנחלקו בדבר ר' אילא ור' זירא בירושלמי. ר' אילא אמר שכבר יצאו רוב גשמי שנה [כלומר עיקר כח הצמיחה כבר נמצא באילן, ומעתה הפירות חונטים] ור' זירא אמר עד כאן הן חיינן ממי השנה שעברה, מכאן ואילך ממי השנה הבאה [היינו פירוש התוס'].

וברעת הרמב"ם, כתב בספר תורת זרעים (שביעית ה,א) להוכיח שהיא כדעת רש"י, שהרי שיטתו (מעשר שני א,ב; שמיטה ויובל ד,ט) שהשלב הקובע בגידול האילן לענין מעשר ושביעית הוא הגעת הפירות ל'עונת המעשרות', הוא השלב המקביל ל'הבאת שלישי' בתבואה וקטניות [ופירשו המפרשים שהרמב"ם מפרש 'חנטה' שלא כשאר הראשונים דהיינו תחילת יציאת הפרי אלא הבאת שלישי. ובחדושי ר' אריה לייב (ח"א טז) הלך בדרך אחרת לפרש שיטתו, ודרך היחיד היא³]. ולפי זה אין גדר ט"ו בשבט כסימן, שהרי אין נראה שהבאת שלישי בט"ו בשבט מהוה הוכחה אם הפירות גדלו על גשמי חורף זה או דאשתקד. ונראה לפרש דבריו שאין שלישי גידול מהוה סימן לא מצד המציאות, וגם משום שאין נראה שיקבעו סימן לגשמים החדשים בהבאת שלישי, וביותר שהרי הרמב"ם השווה שלב זה באילן להבאת שלישי בתבואה וקטניות, ובאלו ודאי אין זה ענין לסימן גשמים של השנה שהרי אין הקובע בהם ט"ו בשבט - אלא משמע שדעתו כרש"י שזמן זה נקבע כראש השנה לאילן משום שאז עלה השרף באילן והוא זמן 'לידתו' שממנו מתחילה שנתו הטבעית.

ובן ביאר שם בזה דברי הרמב"ם (בהלכות מעש"ש ונטע רבעי ט,ט-י) ששנות ערלה מסתיימות באחד בתשרי ולא בט"ו בשבט, ורק בנטיעה שהקלו עליה בתחילתה להחשיב שלשים יום בשנה כשנה, כגון שנטעה באב, נתחדש שיש להמשיך שנתה השלישית עד לט"ו בשבט. ובעל המאור (בר"ה ט) חולק וסובר שלעולם השנה השלישית מסתיימת בט"ו בשבט, וכל הפירות שחנטו עד אז אסורים. וכן נסתייע מדברי ר' זירא בירושלמי (ר"ה א,ב). וכתב הר"ן שמסתבר כדבריו 'משום דהא מילתא בטעמא תליא ולא משום חומרא בעלמא, והיינו טעמא דמילתא דכיון דאילן גדל על רוב מים של שנה שעברה, וכל שהוא חונט בין אחד (כצ"ל) בתשרי לט"ו בשבט היינו מחמת יניקת מים שלפני ר"ה ומאותה יניקה חנטו פירות הללו, ולפיכך הרי הן כאילו חנטו קודם תשרי, דחנטה זו משרף שלפני תשרי הוא, וכיון דהיינו טעמא דמילתא ליכא לאפלוגי בין נטעה שלשים יום לפני ר"ה או פחות מכן'. אמנם טעם זה הוא טעמא דהתוס', אבל הרמב"ם הלא חולק על כך כמו שמוכח בשיטתו כנ"ל, על כן שפיר סובר שאין שנת הערלה מסתיימת בט"ו בשבט, מלבד בזו שהקלנו עליה

א תנן בריש ראש השנה, באחד בשבט ראש השנה לאילן כדברי בית שמאי. בית הלל אומרים בחמשה עשר בו. וכתב בתוספות רעק"א שם שלענין שביעית נראה שראש השנה הוא אחד בתשרי גם באילנות. והביא שכן מצא שכתב הרמ"ז בחדושו לסוכה. וטעמו נראה פשוט, דבשלמא לענין מעשרות, יש לאילנות שנה מיוחדת לעצמן הנקבעת לפי טבע גידולם והוצאת פריים כדלהלן [וכשם שמעשר בהמה נקבע לפי עונת המלטת הבהמות, באחד באולול לר' מאיר, כמבואר בגמרא שם ח], משא"כ שנת השביעית הריהי קבועה וקיימת להלכות רבות, לאיסור עבודת הארץ ולשמיטת קרקעות וכספים, וראש השנה שלה קבוע באחד בתשרי, ומה מקום יש למנות 'שנה שביעית' בפני עצמה לאילנות.

וכבר הראו אחרונים שכדברי רעק"א מבואר בדברי רש"י (בסוכה לט: ד"ה ומשני) וברמב"ם (שמיטה ויובל ד,ט יג טז). [ויש להעיר על הגרעק"א שלא הזכירם].

אולם בפירוש רבנו חננאל (בר"ה טו, וכ"ה בערוך ערך 'בנות שוח') מבואר שגם לענין דין שביעית התאריך הקובע באילנות הוא ט"ו בשבט. ויש לעמוד על טעמו, וכי שנת השביעית משתנה מדבר לדבר והלא קביעא וקיימא היא כנ"ל. ועוד הקשו האחרונים (מהר"ם סוכה לט: חזו"א שביעית ז,יג ועוד) מסוגיא ערוכה בסוכה (לט) שאתרוג בר ששית הנכנס לשביעית יש בו קדושת שביעית, והלא מדובר קודם החג ואעפ"כ חל בו דין שביעית⁴. ואין לומר דשאני אתרוג כיון דאזיל בתר לקיטה כירק הלכך אין ט"ו בשבט קובע בו אלא אחד בתשרי, דהא מפורש בר"ה (יד) שלענין מעשרות הזמן הקובע באתרוג הוא ט"ו בשבט הגם שהולכים בו אחר לקיטה ולא אחר החנטה.

ואמנם כדברי הר"ח משמע מפשט הברייתא בתו"כ פר' בהר, 'כיון שיצאת שביעית אעפ"י שפירותיו שמטה מותר אתה לעשות מלאכה בגופו של אילן, אבל פירותיו אסורים עד ט"ו בשבט', וכפי שנקטו כן הראב"ד והמיוחס לר"ש ורבנו הלל בפרושם לתו"כ. אלא שהגר"א מחק שם תבות 'עד ט"ו בשבט'. ופירש החזו"א שלכך מחק, כי סוגיין דעלמא שהדבר תלוי באחד בתשרי ולא בט"ו בשבט. אכן אם נקיים גירסת הראשונים שם, צריך ליישב דברי התו"כ עם סוגית הש"ס].

ויש לבאר תחילה יסוד הדין דראש השנה לאילן. הנה אמרינן (בר"ה יד.) מאי טעמא דאחד בשבט לב"ש או ט"ו לב"ה ראש השנה לאילן, אמר רבי אלעזר א"ר אושעיא הואיל ויצאו רוב גשמי שנה. ופרש"י שכבר עבר רוב ימות הגשמים שהוא זמן רביעה ועלה השרף באילנות ונמצאו הפירות חונטים מעתה. ובתוס' פירשו שכל החונטים קודם הזמן הזה היינו על גשמי שנה

א לכאורה היה אפשר ליישב (וכ"כ הערוך"ג בסוכה מ.) ד'בר ששית' היינו שהתחיל לצמוח קודם ט"ו בשבט של שביעית, והנכנס לשביעית' היינו שביעית דאילן, שנלקט קודם החג דשמינית דהיינו שביעית דידיה [וכדרך דאמרינן 'בנות שוח שביעית שלהן שניה']. ואעפ"י שריהטת המשנה 'הלוקח לולב מחברו בשביעית' משמע בשביעית ממש, מ"מ אפשר לקיים המשנה כפשוטה שלוקח בסוף שביעית לצורך סוכות דשמינית (וכ"כ בטו"א ר"ה טו:), והלולב חשיב 'בר ששית' כיון שחנט קודם ט"ו בשבט, משא"כ אתרוג דאזיל בתר לקיטה. אך מלשון הגמרא 'אי הכי לולב נמי - לולב בר ששית הנכנס לשביעית' לא משמע דמעמיד באוקימתא אלא סתמא הכי הוא דלולב בחג של שביעית בר ששית הוא, הרי משמע שהקובע הוא אחד בתשרי.

ב וע"ע בספר עלה יונה (עמ' קסו ואילן) שהרמב"ם מפרש 'חנטה' כשאר הראשונים אלא שפסק להלכה שהקובע במעשרות הוא עונת המעשרות ולא חנטה.

בירושלמי דעד כאן הם חיים ממימי השנה שעברה וכו' - אין זה שייך אלא לענין חנטה, אבל מה חילוק יש אם לוקטים אותו קודם ט"ו בשבט או לאחריו, לענין הסימן מאלו גשמים הוא גדל.

אבן נראה בבאור שיטת ר"ח (ועיקר הדבר בקה"י שם אלא שקיצר בבאור הענין), שיש בט"ו בשבט שני ענינים ודינים חלוקים; יש נידון אחד על זמן ה'לידה' של האילנות, ונידון אחר הוא על הגדרת ה'שנה' בהם. ונראה שאם אנו קובעים את ט"ו בשבט כ'סיבה' דהיינו כפרש"י שאז עולה השרף באילן והפירות חונטים - הרי זה מגדיר את 'שנת האילנות', שהיא מתחילה ומסתיימת בט"ו בשבט מפני שזו היא שנת המחזור הטבעי שלהם [כשם שבמעשר בהמה השנה מתחלת מזמן לידתם כנ"ל, שאין מעשרים משנה על שנה אחרת], ואולם לפי הסברה האחרת שט"ו בשבט משמש כסימן לגשמים, הרי השנה מתחילה בעצם בתשרי ואילו זמן החנטה אינו גורם המגדיר את ה'שנה' כלל.

ונראה שר"ח נקט [דלא כמשמעות התוס'] שט"ו בשבט הוא 'ראש השנה' בעצם, כפשט לשון המשנה והגמרא. ואולם יש בו גם את הפן הנוסף שמהוה סימן ומודד על אלו גשמים הוא גדל, שהרי מצד המציאות אין מחלוקת בדברי ר' זירא שבירושלמי. ועתה נחזי אנן: לענין שביעית, נהי שאין ט"ו בשבט מגדיר את ה'שנה' וכטענה הנ"ל ששנת השביעית מוגדרת לכל הלכותיה מאחד בתשרי, מ"מ סובר ר"ח שאין נוהגים דיני שביעית באילן שחנט קודם ט"ו בשבט - מפני הטעם השני, שהרי גדל על גשמי ששית ופירותיו אינם גידולי שביעית. ולאידך גיסא: לענין קביעת שנת המעשר באתרוג, נהי שדין האתרוג לילך אחר לקיטה ואין הלקיטה מהוה סימן ומודד לענין הגשמים שצמח עליהם, מ"מ אם שנת כלל האילנות מוגדרת מט"ו בשבט בגלל טבעם, יש לילך אף באתרוג אחר זמן זה [הגם שאין שייך בו ביחוד ענין 'רוב גשמי שנה', מ"מ שנת האילנות נקבעת ככלל ואינה משתנה ממין למין. וגם סוף סוף חנטת האתרוג כמוה כחנטה של שאר אילנות מצד המציאות, ומצד זה יש משמעות לט"ו בשבט גם באתרוג], וכמו שאמרו בגמרא.

ואולם בהצטרף שני הדברים הללו יחד; אתרוג ושביעית, שוב אין לנו לילך בו אחר ט"ו בשבט כלל, דמה נפשך, אם מדין ט"ו בשבט כתאריך קביעת ה'שנה' באילן - הרי שנת השביעית קבועה ואינה משתנה. ואם מצד תאריך זה כסימן ל'לידתו' של הפרי, אם צמח על גשמי שנה זו או שנה זו - הלא באתרוג שהולכים בו אחר לקיטה ולא חנטה, אין זמן הלקיטה מהוה סימן לענין הגשמים! וא"כ זהו שמבואר בסוגיא בסוכה שבאתרוג הולכים בו אחר אחד בתשרי לענין דיני שביעית!

1 או בסגנון זה: הואיל וגדל על כל מים כירק, אין משמעות לגשמי שנה אחת יותר מחברתה, שהכל נצרך לו בשוה.

2 ומה שמשמע בגמרא כן אף לענין לולב, צריך לפרש כמש"כ החו"א בדעת ר"ח ד'נכנס לשביעית' לאו דוקא דין שביעית שלו, אלא שהוא בשנה השביעית. וכן בהא דפריכין שם 'אי הכי אתרוג נמי בת ששית הנכנסת לשביעית היא' צ"ל לפר"ח שהכוונה שאין בו כלל דין שביעית כיון דקודם ט"ו בשבט הוא [דהא אכתי לא ידעינן דאתרוג שאני בדרו משום דאזיל בתר לקיטה]. אולי יש מקום לתרוץ באופן נוסף, שלא אמר ר"ח אלא גבי דין הפירות לאחר שנת השביעית, דבהכי מייירי שם גבי בנות שוח, שאז כבר הלכה שבת הארץ והנידון הוא רק האם הם גידולים המתייחסים לשביעית או לששית הלכך דנים לפי 'שנת אילן', משא"כ בשנת השביעית גופא ודאי אזלינן בתר אחד בתשרי כהסוגיא בסוכה, כי אז דנים לפי שנת הארץ ולא לפי שנת האילן. ובדרך זו יש לפרש גם כן דברי הראב"ד וסיעתיה בפירוש התנו"ך, דדוקא לענין פירות היוצאים למשמית קאמרי דיש עליהם קדושת שביעית, אבל לא לענין פירות ששית הנכנסים לשביעית. וכבר האריך בדבריהם בספר תורת זרעים. וע"ע בשפ"א סוכה לט שפירש דלחומרא קאמרי ולא לקולא.

בתחילתה, הלכה מיוחדת היא למשוך שנתו יותר^ג. וממילא גם לא קשה על דבריו מהירושלמי, שהרי שם בירושלמי הם דברי ר' זירא, והוא לשיטתו בגדר 'ט"ו בשבט' אכן סובר הטעם שהקובע הוא על אלו גשמים הוא גדל, משא"כ הרמב"ם שפסק כר' אילא, נקט גם כאן דלא כר' זירא. ואמנם משמע בירושלמי שם שהדבר שנוי במחלוקת אמוראים.

מענתה יש לבאר גם סברתו של רבנו חננאל (כמוש"כ בתורת זרעים, ובסגנון קרוב בקה"י שביעית ד): אמנם קביעות השנה השביעית אינה משתנית כלל אלא ראשיתה באחד בתשרי וסופה בכ"ט באלול לכל דבר וענין, אלא שזה שבאילן הקובע הוא ט"ו בשבט היינו מפני שסובר כטעם התוס' שהחנטה באותו הזמן היא המודד אם גדל על גשמי ששית או גשמי שביעית, הרי שבעצם ראש השנה הוא אחד בתשרי גם לענין מעשרות ולא ט"ו בשבט, אלא שהסימן לכך אם הוא שייך לגידולי שנה זו, היא החנטה בט"ו בשבט [וודאי אין הדבר משתנה בירידת הגשמים בפועל אלא נקבע הדבר לעולם], וסימן זה שייך בשוה הן לענין מעשרות הן לענין שביעית.

והשתא מובן שרש"י והרמב"ם לשיטתייהו אזלי, שהם נוקטים שט"ו בשבט נידון כראש השנה עצמי מחמת 'הולדת' האילן, לא בתורת 'סימן' אלא כ'סיבה' - לכך סוברים שלענין שביעית ראש השנה של אילן היינו באחד בתשרי, שהרי לענין הגדרת שנת השביעית אין לנו לילך אחר טבע האילן כאמור, ואילו ר"ח שנקט אף בשביעית לילך אחר ט"ו בשבט, כי הוא סובר כסברת התוס' שאף לענין מעשרות מה שט"ו בשבט הוא ראש השנה לאילן, היינו משום סימן גרידא לאחד בתשרי, וא"כ אף לענין חלות שביעית בפירות קיים סימן זה. [השלח"ק (מצוין בגליון ספרי הרמב"ם) פירש בדברי הרמב"ם 'ראש השנה' - ט"ו בשבט, וכיוון בכך לשיטת ר"ח, אבל משמעות דברי הרמב"ם אין מורים כן שהרי כתב שם להדיא אחד בתשרי, וכמוש"כ הרדב"ז והחזו"א ועוד אחרונים].

א"ר שעדיין שיטת ר"ח צריכה ישוּב עם הסוגיא בסוכה הנ"ל; - **הנה** הטורי-אבן שם כתב לתמוך בפירוש רש"י, משום דלשנא דגמרא משמע שט"ו בשבט מהוה סיבה עצמית ולא גילוי מלתא בעלמא לאחד בתשרי [ולדעת התוס' צריך לדחוק דל"ד הוא]. וכן יש להעיר מפשט לשון המשנה 'ראש השנה לאילן' דלא משמע שהוא סימן בעלמא לאחד בתשרי אלא ר"ה לעצמו. ועוד הקשה ממה דאמרינן בגמרא להלן לענין אתרוג שאעפ"י שהולכים בו אחר לקיטתו ולא אחר חנטה, ראש השנה שלו הוא בשבט - ומה ענין ט"ו בשבט שהוא נקבע לפי זמן החנטה, לאתרוג שהולכים בו אחר לקיטה^ה. וכן לפי סברת הדעה

ג וכן דייקו הראשונים שם מלשון רש"י שבשלש שנים מלאות א"צ להמתין עד ט"ו בשבט. ותואם הדבר לשיטתו הנ"ל.

ד תדע, שהרי הזמן נקבע לפי חדשי לבנה ולא לפי 'שבט' של חמה הגם שבישול הפירות משתנה לפי החמה. והיינו משום שעיקר הזמן הוא הלכה למשה מסיני. ולפ"ז נראה לכאורה שגם פירות שגדלו בחו"ל (וגמר מלאכתם בארץ) במקומות שהחורף שם הוא בזמן שאצלנו קיץ - הולכים בהם אחר ט"ו בשבט (עפ"י מנחת שלמה ח"א סב.ו, וכן פסק הגרצ"פ פ"ב בקול תורה' תשרי תשל"ו).

ה וממחמת קושיות אלו כתב החו"א (י, ג) לפרש שאף לר' זירא אינו סימן בעלמא לתשרי אלא רצה לומר שלכך קבעו חכמים שנת האילנות בט"ו בשבט כי ביום זה מתחיל עיקר חיותן מהשנה הבאה, ויום זה מחליף בהם את השנה. וצ"ע לקיים דבריו עם דברי הר"ן לענין ערלה המובאים לעיל.

אפקעתא דמלכא ששדהו הפקר לכל ליטול פירותיה^ט. ואגב יש לציין שהגרשו"א (במנחת שלמה שביעית) ביאר דעת הב"י שאין קדושת שביעית נוהגת בפירות נכרי כי קדושת שביעית מסתעפת מדין ההפקר והגבלת הבעלות על הפירות, ועל כן הנכרי שאינו מצווה בהפקר, אין על פירותיו הגבלה של סחורה וכד'. ואכמ"ל.]

וע"ז פי זה כתב בקהלות יעקב (שביעית ו) לתרץ דברי הרמב"ם שאתרוג שישית שנכנס לשביעית מתעשר, כי הרי מצד אפקעתא דמלכא הלא יתכן שהוא פרי ששית ואינו הפקר. ומצד מה שהאדם מצווה בפועל להפקיר, יש לומר שאין המצוה להפקיר ממש אלא ליטוש את השדה ולהרשות ליקח פירותיה לכל הרוצה, ועל כן אין עזיבה זו פוטרת ממעשר כל שמצד הדין אינו הפקר גמור. יעו"ש באריכות.

ועב"פ יש לתמוה טובא מדוע מפריש מעשר עני כמשתמע מלשון הרמב"ם 'ומתעשר כפירות ששית' והלא כבר האריך הגרשו"א (מנחת שלמה ח"א לו) בראיות מכריחות ששנת שביעית - באופנים שאינה פוטרת ממעשר - דינה במעשר שני ולא במעשר עני [ותמה על פסק הרמ"א ביו"ד שלא, יט]. וכבר קדם בזה בטורי אבן (ר"ה ט. וע' גם בפנ"י שם טו סע"א). וא"כ כיון שהרמב"ם נקט לענין מעשר שהאתרוג הולך אחר לקיטה בתורת ודאי [כפי דעת רוב האחרונים כנ"ל, וכ"כ הגר"א - מובא בקו"א בטו"א בדף טו], הרי בדין היה לחייבו במעשר שני שהרי מבחינת דיני המעשרות הוא שייך לשנה השביעית בסדר השנים, ואמנם שנת השביעית פטורה ממעשרות, אך כאן שהוא נידון לחומרא שמא לענין דין שביעית הולכים בו אחר החנטה, הרי הוא כפרי של שנה שביעית [דבתר לקיטתו עישורו בודאי] שאין בו דיני שביעית [שמא לענין שביעית אזלינן בתר חנטה].

אך לפי הנ"ל יש לישב שכשאנו דנים בענין שנות המעשרות, הרי עד ט"ו בשבט הוא נידון כשנה הששית ודינו במעשר עני, כי אמנם לענין שביעית הקובע הוא אחד בתשרי כנ"ל, אבל זהו רק לענין דיני השביעית דקביעא וקיימא, אבל הלא אנו חוששים שמא לענין דין השביעית אזלינן באתרוג בתר חנטה ודינו כפרי ששית ומצד זה אנו באים לחייבו במעשר, א"כ כלפי זה יש לנו לילך אחר דין המעשרות ששנת האילן נקבעת לפי ט"ו בשבט.^א

וא"ת סוף לענין המעשרות הולכים אחר לקיטה והרי מיעטו בספרי פירות שביעית ממעשר, ופירש המהרי"ט שאף באופן שאין הפירות הפקר, שנת השביעית מצד עצמה

^ט תדע, שאם נאמר שפירות הנכרי גם כן מופקרים באפקעתא דמלכא, הרי יצא לפי"ז דבר מזור שיוכל כל אדם למנוע מהנכרי בעל השדה ליטול פירותיו שביעית, כי הלא מותר לאדם למנוע את הנכרים ליטול פירות שדהו שביעית (ערמב"ם ד, לו ורדב"א). וא"כ אי נימא שגם פירות שדהו של הנכרי נכללים באפקעתא דמלכא, נמצא שיהא אפשר למנוע. ואין דבר זה מתקבל על הדעת. וי"ל.

^י וראה באריכות באפק" (ח"ב כו, כז), האם הפקר בכגון דא פוטר ממעשרות. וכסברת חילוק זה בין דין הפקר לענין מנוח להפקר לענין המעשרות, שמעתי זה מכבר מהגר"ר אפרים בורודיאנסקי זצ"ל לחודש שגם הב"י לא אמר אלא בנוגע לדיני המעשרות, שאם לא הפקיר חייב לעשר, אבל לענין רשות אחרים מודה שהפירות מופקרים. ובזה סרו כל התמיהות על שיטה זו. ונדפסו דבריו עם תגובות בצדס בקובצי 'מוריה' שנת תשיעית.

^{יא} ונראה שאין זה דוחק להעמיד דברי הרמב"ם דמייירי באתרוג שלקטו קודם ט"ו בשבט דוקא [הגם שבדוגמא שהביא שהיה כפול ונעשה ככר, אין זה בהווה שיעשה כן מר"ה עד ט"ו בשבט] - שהרי לא פירש בהדיא 'מעשר עני', והרי לא זה הוא נידונו בהלכות שמיטה [ובהלכות מעשר כלל לא כתב איזה מעשר מפריש באתרוג זה] אלא עיקר דבריו לומר שחייב לעשר, רק נקט 'שמעתי שפירות ששית' אגב גורא [והרי יש מקום לקיים לשון זו גם כלפי מעשר אחר, דעיקר דבריו הוא שחייבים במעשר כשם שחייבים לעשר את פירות הששית], ושפיר יש לקיים זאת באופן מסוים, כשלקטו קודם ט"ו בשבט.

ב פסק הרמב"ם (מעשר שני א, ה-ו; שמיטה ויובל ד, יב) אתרוג שישית הנכנס לשביעית, אעפ"י שהוא נידון אחר לקיטתו למעשר ולשביעית מכל מקום חייב במעשר. והראב"ד השיגו. ופירשו בשער המלך ושאר אחרונים שאמנם לענין מעשרות פוסק הרמב"ם כרבן גמליאל במשנת בכורים שבשעת לקיטתו עישורו בתורת ודאי [ודלא כהכס"מ שם שנקט בדעת הרמב"ם שספק הוא], אך לענין שביעית נקט שזה שהולכים בו אחר לקיטה [כדעת רבותינו שנמנו באושא. ע' בסוגיא ר"ה טז]. אינו ודאי הלכך יש להחמיר שמא דינו לילך אחר חנטה ואין בו שביעית [וכמבואר בדברי ריו"ח בסוגיא שם טז:], לכן פסק 'מתעשר כפירות ששית להחמיר'. ויש לתמוה הלא סוף סוף חייב להפקיר את פירותיו דהא מחמירנן לנהוג בו שביעית, ואם כן מדוע יתחייב במעשר והלא הפקר פטור ממעשר.

והנה בהא דפירות שביעית פטורים ממעשרות, מצינו כמה טעמים;

א. מפשט דברי רש"י (בר"ה טו) ועוד ראשונים^א משמע שהוא מטעם הפקר. וכן מורה לכאורה פשט דברי הרמב"ם (מתנות עניים וד, ו) 'שנת השמיטה כולה הפקר ואין בה לא תרומה ולא מעשרות כלל'.

ב. מהרי"ט (בתשובה מג) כתב עפ"י הספרי שישנו מיעוט מיוחד מן הכתוב, ששנת השביעית פטורה ממעשר בסדר השנים; 'שנת המעשר' - למעט שנת השביעית שאינה שנת מעשר. וכן הראו המפרשים בדעת התוס' בר"ה טו עפ"י הירושלמי. לפי זה גם פירות שאינם הפקר ולא נתקדשו בקדושת שביעית, כל שהם שייכים לשנה זו, אין בהם חיוב תרומות ומעשרות.

ג. טעם נוסף פירש הגרנ"ט (ריש קדושין) עפ"י לשון רש"י (בר"ה טו - שהביא קרא ד'ואכלו אביני עמך ויתרם תאכל חית השדה', מה היה אוכלת ופטורה מן המעשר אף אדם פטור. וכבר העיר הטו"א תיפול מקרא ד'ובא הלוי' דילפינן מינה שהפקר שידך וידו שוין פטור), שדין שביעית החל על הפירות, הוא הפוטר ממעשר. לדעה זו גם אם אין בהם דין הפקר פטורים ממעשרות אם אך קדושים בקדושת שביעית.

והנה בדין הפקר של שביעית נחלקו גדולי האחרונים; הבית-יוסף (בכסף משנה ובשו"ת אבקת רוכל כב כד) נקט שההפקר הוא על ידי האדם המצווה להפקיר שדהו, אבל אם עבר על מצוותו ולא הפקיר - אין הפירות נעשים הפקר. ואילו המבי"ט (ח"א י-יא) ובנו המהרי"ט (ח"א מג) הוכיחו בכמה ראיות כפשטות לשון הגמרא (בב"מ לט.) 'אפקעתא דמלכא', שפירות שביעית מופקרים מאליהם, וכדתנן (פ"ה דכלאים) גבי הזורע בשביעית דהוי דבר שאינו שלו, הגם שמדובר בעבריין שאינו מפקיר. [יש נוקטים לפי דעה זו שאף פירות נכרי, הגם שאינו מצווה להפקיר שדהו, אך לפי מה שהוכיח המבי"ט שיש בהם קדושת שביעית, הרי הם הפקר ולפי זה פטורים ממעשר] [אעפ"י שישאל גמר מלאכתם והיה בדין להתחייב משום כך במעשר]. ואולם החזו"א (שביעית סוס"ט ט) צדד להחמיר להפריש מהם תרומות ומעשרות, הגם שנקט להלכה שיש בפירות נכרי קדושת שביעית, מ"מ יש להסתפק שמא אין פירותיו הפקר. ונראה שכן נותנת גם הסברא הפשוטה שהואיל והוא אינו מצווה במצות השביעית, אין כלפיו

^ח ע' בחדושי הר"ן וברי"ד שם.

מכאן ולהבא, רק ע"י הלקיטה מתברר שהפרי שייך לשנה השביעית, וא"כ כיון שהוא מצווה להפקיר מה טעם לא יוכל כל אדם ללקוט ובכך יתברר שהיה זה אתרוג של שביעית, והדרא קושיא לדוכתה, מדוע חייב במעשר.

ונראה שאמנם כל תירוץ לעצמו יש בו קושי, אך שני התירוצים צדקו כשהם יחדיו; מצד ההפקר-בעצם שהפקירה תורה את הפירות [כדברי המבי"ט], צדקו דברי הקה"י שכאן הואיל ויש צד שהוא של ששית הרי לפי אותו צד אין כאן אפקעתא דמלכא וחייב במעשר. ומצד מה שמוטל על האדם להפקיר - הרי ההפקר בפועל אינו נעשה כי אינו חייב להפקיר כל עוד לא היתה לקיטה כסברת הגר"ט שרשאי לקיימו בשדהו לשנה האחרת². ומה שטענו האחרונים שהלקיטה אינו אלא גילוי מלתא אבל ההפקר קיים כבר מתחילה - זה נכון לענין ההפקר בעצם, אבל כלפי ההפקר בפועל מצד האדם, כל שלא נלקט א"צ להפקיר.

יב צ"ע לפי"ז בירקות ואתרוג הגדלים בשביעית וראויים לצאת לשמינית, הכי נימא דלא תהא בהם מצות הפקר כיון שלא היתה עדיין לקיטה ואולי יתלקטו למוצאי שביעית. ונראה בפשוטו שהתורה הפקירה קודם הלקיטה, ועל כרחק לומר שזה עצמו נכלל במצות ההפקר, לאפשר לקיטה (וכמוש"כ באפק"י שם). ואין נראה לחלק ולומר דמצות 'ונטשתה' על האדם אינה קיימת כאן מאחר ויכול שלא ללקטם בשביעית אבל קיים דין אפקעתא דמלכא מחמת שע"י הלקיטה הלא יתברר שהם של שביעית - דלכא' נראה דאפקעתא דמלכא נובע מהמצוה. וא"כ הדר קשה הלא מצווה מצד הספק להפקיר כדי שילקטו. ואם ננקוט כהקה"י שהמצוה רק לנטוש השדה אבל אין צריך להפקיר ממש, כפשטיה דקרא [ויל"ע אם בתום השביעית צריך קנין מחודש בפירות שנשארו שהרי התורה הפקירה, או שמה ממילא הם שלו שהרי לא הפקירם והפקר התורה אינו אלא לזמן], הרי מסתבר כמו שצדד התו"א שאינם רשאים ליטול מפני הספק, שמהם גידולי שישית והרי לא הפקירם, כי בכך שאסור לו למנעם מחמת הספק לא נפקעה בעלותו הממונית.

פטורה ממעשר. י"ל שאין כן דעת הרמב"ם אלא הוא נוקט שרק ההפקר הוא הפוטר, כפי שנראה מפשט לשונו בהל' מתנות עניים כנ"ל. ועוד י"ל שלענין דין זה שפירות שביעית פטורים בעצם ממעשרות, התאריך הקובע הוא ט"ו בשבט ולא אחד בתשרי, ולפי"ז הגדל בשמינית עד ט"ו בשבט פטור ממעשרות (ע"ע בזה בספר מקדש דוד).

אלא שעיקר תירוץ הקה"י הוא מחודש, לומר שאין המצוה בהפקרה ממש אלא בנתינת רשות. וגם לומר שאעפ"י שבמציאות הפירות נעזבים ויד הכל ממשמשת בהם ואעפ"י חייבים במעשר כיון שאינו הפקר ממש - חידוש הוא. [ובחזו"א (ו,יד) צדד כיון שאין ההפקר אלא משום חומרא ודיינין ליה כספק, אעפ"י שאין רשאי לעכב על הבא לזכות דהוי ספק איסורא, מ"מ אין אחר רשאי לזכות מספק. ונשאר בצ"ע].

והגר"ט (בקדושין ג) תירץ באופן אחר: כיון דאזלינן באתרוג בתר לקיטה הרי עד שלא לקטוהו אינו הפקר, והואיל והאתרוג דר באילנו משנה לשנה, יכול לומר איני עתיד ללקטו השנה ועל כן אינו מופקר לכל הלכך חייב במעשר. [משא"כ אתרוג בר שביעית, אין לומר כן, כי פטורו ממעשרות הוא מצד חלות קדושת שביעית עליו ואעפ"י שאינו הפקר. לא כן זה שהוא ספק, הרי לפי הצד שאין בו קדושת שביעית אין בו דבר הפוטר, כי ההפקר לא מתחיל אלא לאחר לקיטה]. וכבר הקשו (ע' אפיקי ים ח"ב כה) על תירוץ זה הלא נראה שאין הלקיטה גורמת הפקר

אילן' הלכך אין לו משמעות לענין דין שביעית.

באתרוג, מודה ר"ח שלענין שביעית הקובע הוא אחד בתשרי ולא ט"ו בשבט [כפי שמשמע בסוגיא בסוכה], שהרי האתרוג הולך אחר לקיטתו כירק הגדל על כל מים, הלכך עונת הגשמים אינה קובעת לגביו, נמצא שהגדר השני של ט"ו בשבט כ'סימן' אינו שייך באתרוג. ומצד היות ט"ו בשבט כראש שנת אילן, אין זה שייך אלא למעשר ולא לשביעית כאמור. (א)

ג אתרוג של ששית הנכנס לשביעית, לדעת הרמב"ם נוהג בו דין שביעית ואעפ"כ חייב במעשר עני לחומרא, כי שמא לענין שביעית אינו הולך אחר לקיטה אלא אחר חנטה (אחרונים).

טעם הדבר שחייב במעשר, והלא נוהגים בו דיני שביעית - נראה כי לדעת הרמב"ם פירות שביעית פטורים ממעשר משום הפקר, וא"כ הרי אם באנו לפטרו מצד הפקר-בעצם שהפקירה תורה את הפירות בשביעית [כדעת המבי"ט], הלא יש כאן ספק שמא לענין שביעית הולכים אחר חנטה והרי הם פירות ששית ואינם מופקרים, ומצד מה שהאדם מצווה להפקיר בפועל, נראה [כסברת הגרנ"ט] שרשאי להשאיר את האתרוג בשדה ולא להפקירו כדי שלא יתלקט עד שנה שמינית והרי אז יתברר שאינו של שביעית.

זמנה שחייב במעשר עני ולא במעשר שני [והרי לפי סדר השנים דין שנת השביעית במעשר שני, כפי שהוכיח הגרשז"א] - כי בהסתכלות של קביעת המעשר הרי שנת האילן מסתיימת בט"ו בשבט, הלכך כל שנלקט קודם ט"ו בשבט של השביעית, מתעשר כפירות שנה ששית. (ב)

עיקרי דברים

א נראה [עפ"י הטורי-אבן ועוד אחרונים] שנחלקו הדעות בירושלמי - וכן נחלקו רש"י ותוס' בפירוש הבבלי - בדין ט"ו בשבט כראש השנה לאילן; האם גדרו כמשמעותו הפשוטה - תחילת שנת האילן, כי אז האילן מתחדש ליתן פרי. או אינו אלא 'סימן' לכך שהפירות שמכאן ואילן צומחים מגשמי השנה הנוכחית, ובעצם ראש השנה הוא בתשרי ואין תחילת שנה מיוחדת לאילן.

יש להוכיח שדעת הרמב"ם כרש"י שהוא 'סיבה' ולא 'סימן' ואילו דעת הר"ן כהתוס' [עפ"י תורת זרעים].

ונראה שלדעת רבנו חננאל שני הגדרים נכונים; ט"ו בשבט מהווה תחילת 'שנת אילן', ומלבד זאת הוא משמש גבול המסמן את השתייכות הפירות לשנת-עולם הנוכחית או הקודמת. (א)

ב לדעת רש"י והרמב"ם, ראש השנה באילנות לענין שביעית הוא אחד בתשרי, ולדעת רבנו חננאל הוא בחמשה עשר בשבט.

יסוד מחלוקתם: לדברי הכל דין שביעית קבוע לפי שנת עולם המתחלת באחד בתשרי ואינו משתנה לפי 'שנת אילן', אלא סובר ר"ח שהפירות החונטים קודם ט"ו בשבט הרי הם גידולי השנה שעברה ואינם גידולי שביעית - וזה מחמת הגדר השני הנ"ל. ואילו הרמב"ם ורש"י הולכים לפי שיטתם שט"ו בשבט אינו מהווה סימן לגידולי השנים, אלא אך תחילת 'שנת

